

За надзвичайних умов гетьман і старшина змушені були рахуватися з правом козаків на скликання ради, а в разі необхідності заручалися підтримкою ради. Але в міру становлення держави та зміцнення позицій козацької старшини відпадала і необхідність у діяльності ради. Глухівська рада 1669 р., Конотопська рада 1672 р., Переяславська рада 1674 р. та Коломацька рада 1687 р. носили формальний характер, адже всі питання, що виносилися на їх розгляд, попередньо вирішувала рада старшин. А за гетьманства І. Мазепи загальна військова рада не скликається взагалі, її повноваження остаточно перебрала на себе рада старшин.

Однією з вагомих причин занепаду військової ради стало її використання наприкінці 50-х — на початку 60-х років XVII ст. претендентами на гетьманство та старшинськими угрупованнями як інструменту в політичній боротьбі за владу. Це в очах простих козаків дискредитувало саму ідею скликання ради.

В послабленні політичної ролі загальної військової ради була зацікавлена Росія. Самодержавство не могло миритися з існуванням республіканського органу, який поряд з інститутом гетьмана уособлював українську державність. Царській уряд вміло користувався недосконалістю ради та суперечностями між козаками і старшиною. З вимоги Москви, а іноді і з ініціативи старшини, до україно-російських угод вносилися правові норми, що обмежували повноваження ради на користь царського уряду або ради старшин¹. Починаючи з 1669 р., скликання загальної військової ради санкціонувалося царем. Переяславська рада 1659 р., Ніжинська рада 1663 р., Конотопська рада 1672 р. і Коломацька рада 1687 р. відбувалися за умов військово-політичного тиску з боку Росії.

¹ Див.: Полное собрание законов Российской империи. Т. 1. С. 497; Т. 2. С. 873.

Таким чином, за тих історичних умов загальна військова рада не могла розвинути в орган парламентського тиску. Проте її діяльність свідчить про глибокі історичні корені республіканських демократичних принципів організації державної влади України.

Надійшла до редколегії 27.03.2000

М. Киян, кандидат юридичних наук
(НЮА України)

Партійний склад депутатського корпусу України в першому російському парламенті (1906 р.)

Найважливішим завданням при характеристиці депутатського складу парламенту є вивчення партійної належності депутатів. У цій статті аналізується партійний склад депутатського корпусу, який був обраний від українських губерній та міст і активно працював у Державній Думі Російської імперії першого скликання (1906 р.).

Перш ніж розпочати аналіз результатів виборів з огляду на партійну належність доцільно зупинитися на деяких обставинах, що на них вплинули. Стосовно характеру виборів перших народних представників уже учасники цих подій висловили різні думки. Так, В. Гер'є, один із правих публіцистів, уважав, що депутати в Думу були обрані не від місцевостей, а від “тюрем і партій”. Інакше оцінював результати виборів чернігівський депутат професор Т. Локоть, який відмічав, що провінція під час виборів, власне кажучи, не знала і не визнавала ніяких політичних партій, провела свої вибори без будь-якого впливу партій, керуючись набагато більшою мірою міркуваннями відносно властивостей і якостей партій, до яких належали ці кандидати. М. Грушевський також вважав, що українські селянські депутати прийшли в Думу “без партійної марки”. І це дійсно так. “Партійну марку” мали лише деякі депутати, які пройшли в Думу як кадети (П. Куриленко, Я. Гужовський — із Чернігівської, А. Грабовський, Г. Зубченко, С. Таран — із Київської губерній на вибори йшли як кадети, хоча при цьому в Думі Г. Зубченко і Гужовський схилялися до Трудової групи). Несталість фракційного складу Думи пояснюється тим, що в цей період бурхливо протікав процес утворення партій, становлення їх програмних вимог. Саме досвід першої виборчої кампанії виявив низький рівень політичного самовизначення не тільки більшої частини електорату, а й осіб, що стали депутатами Думи.

На підставі деяких архівних документів, що склалися внаслідок діяльності Думи першого скликання, можна одержати такі дані щодо партійного складу української депутації: соціал-демократів у Думі було 4 (3,9 %), трудовиків — 31 (30,4 %), кадетів — 36 (35,3 %), позапартійних автономістів (група західних країн) — 4 (3,9 %), партії демократичних реформ — 2 (2 %), октябристів (партії мирного оновлення) — 8 (7,8 %), позапартійних — 17 (16,7 %).

Як видно з наведеного, найбільш численною партією в Думі стала конституційно-демократична, або партія народної свободи. Про причини перемоги кадетів на цих виборах написано чимало. Кадети самі реально оцінювали свої успіхи. За їх власними даними, тільки 4 % селян голосували за кадетів, незважаючи на всі зусилля останніх залучили село на свій бік. Безспірно, кадетська партія мала значні переваги — перш за все завдяки високому рівню освіченості, міцності матеріального і суспільного становища її членів, а отже, й міцним зв'язкам і впливу в найбільш культурних верствах суспільства і, що особливо важливо, у її членів був відомий досвід суспільно-політичної діяльності. Тому кадетська фракція Думи лідирувала не тільки в кількісному відношенні, а й за якістю свого складу. Члени цієї фракції були достатньо згуртованими і поєднували свої дії з партійною дисципліною, незважаючи на неоднорідність елементів, що склали фракцію, і відомі суперечності в їх середовищі. На думку виборців справила вплив агітація властей, спрямована проти цієї партії. Повідомленнями про такі випадки рясніли газети. Так, у газеті “Речь” (1907, № 27) було поміщено телеграму з Києва про зловживання адміністрації на виборах, агітацію проти партії народної свободи. Телеграма подібного змісту прийшла з Єлисаветграда (1907, № 39). З багатьох міст надходили відомості, що збори кадетської партії не дозволяються, а розповсюдження її програм та афіш не допускається. Такі дії властей не досягли очікуваного результату — навпаки, будучи не самою лівою партією, кадети зуміли завоювати симпатії найбільш широких верств суспільства. Тому вони й перемогли у двох найбільших містах України — Києві та Харкові. Перемога на виборах дала змогу партії народної свободи зайняти ключові посади в Державній Думі. Головою Думи став кадет С. Муромцев, товаришами голови — члени ЦК партії П. Долгоруков та депутат від Харкова професор М. Гредескул, секретарем — член ЦК Д. Шаховської.

У Думу були обрані голови місцевих комітетів партії народної свободи — Чернігівського (Н. Миклашевський), Єлисаветградського (Д. Гошков), Херсонського (А. Парамонов).

Другою за кількістю фракцією в Думі стала Трудова група. Представники цієї фракції посіли друге місце й серед депутатів від українських губерній та міст. Трудовики серед усіх депутатів від

України складала 30,4 %, тоді як стосовно всього складу Думи їх частка становила 21 %.

Українські депутати взяли активну участь у створенні Трудової групи. Селянські депутати від Подільської губернії на чолі з І. Заболотним разом прийшли на перше засідання фракції і всі влилися в Трудову групу. Депутати від України багато чого зробили у визначенні статусу членів цієї фракції, обговоренні її платформи. 28 квітня 1906 р. була прийнята резолюція про утворення Трудової групи, а також обраний Тимчасовий комітет, до якого увійшло 10 депутатів, з них три — представники від України: чернігівський депутат Т. Локоть, харківський — Д. Назаренко та катеринославський — С. Рижков. Трудова група в основному складалася із селян. Але до неї увійшли також представники інтелігенції, які відчували свою органічну спорідненість з народними масами, народним духом та народними прагненнями. Їх об'єднувала в Трудовій групі однорідність політичного настрою. Трудова група була вельми несталим утворенням, а деякі її члени явно виражали схильність спробувати прилаштуватися до якої-небудь іншої групи: національної (української, литовської, латиської та ін.), кадетської, партії мирного оновлення і т. под.

У червні 1906 р. в основному з членів Трудової групи утворилась соціал-демократична фракція Думи. Від України до неї увійшли чотири депутати: М. Михайличенко (Катеринославська губернія), З. Вировий (Київська губернія), Б. Диденко (Харківська губернія), В. Ільїн (Херсонська губернія). У них були приблизно схожі долі: селяни за походженням, всі вони були робітниками різних підприємств.

Невдовзі після початку роботи Думи утворилася Спілка автономістів, у якій взяли участь поляки, литовці, латиші, українці, представники інших народів Російської імперії. Це були як члени партії народної свободи, Трудової групи, так і позапартійні. В цьому яскраво проявився потяг різних національних парламентських груп. Спілка автономістів, як випливає з її програми, поставила своїм завданням розв'язання всіх питань, пов'язаних з правами національностей та ідеєю повної державної децентралізації.

Ядро Спілки автономістів склала група західних окраїн. Від України до цієї групи входили позапартійні депутати з Волині В.

Грохольський, Щ. Понятовський, І. Потоцький, а також С. Горват від Київської губернії. Всі вони були дворянами, великими землевласниками, поляками за національністю. В Думі вони, як правило, підтримували кадетів.

Для України найбільше значення в цій фракції мала українська група, до складу якої увійшли представники різних партій. Українська група налічувала 40 членів, які по губерніях розподілялися таким чином: Київська — 12 депутатів, Полтавська — 10, Чернігівська — 5, Подільська — 5, Катеринославська — 4, Харківська — 2, Бессарабська — 1 та м. Київ — 1. 19 з цих членів фракції були селянами-хліборобами, 4 — робітниками, 17 — земськими діячами, вченими, адвокатами, суддями, вчителями. Членами фракції були І. Шраг, П. Чижевський, В. Шемет, Н. Біляшевський, Ф. Штейнгель, Є. Шольп, та ін. Як відмічав один з активних її учасників В. Шемет, належність до української фракції ніскільки не заважає тому чи іншому її члену в питаннях соціально-економічних іти в лавах чи конституційно-демократичної партії, чи Трудової групи.

Значну роль у створенні української фракції грав М. Грушевський (на той час — професор Львівського університету). Величезної підтримки фракції в її організації надавали члени Петербурзького українського клубу. В. Шемет у пресі від імені українських депутатів тепло подякував їм за турботу й піклування про рідну парламентську фракцію. Створення цієї фракції стало важливим етапом діяльності українських депутатів у Думі, оскільки знаменувало собою єднання українських депутатів в ім'я вирішення загальнонаціональних завдань. На жаль, розгорнути масштабну роботу українська фракція не встигла.

Партія демократичних реформ у Думі була представлена видатним оратором, усесвітньо відомим ученим, професором М. Ковалевським. Його вплив на членів Думи був настільки значним, що вже сучасники писали про нього як про “старого вчителя”, який приніс у Думу “всі свої знання, щоб учити з висоти не університетської, а загальноросійської кафедри”. Вдячність М. Ковалевському за допомогу висловив також представник Полтавської губернії трудовик А. Тесля на засіданні Думи 3 травня 1906 р.

Оскільки чорносотенцям не вдалося провести в Думу першого скликання жодного свого депутата, то група октябристів виявилася

най-правішою думською фракцією. В середині червня в основному з октябристів була створена фракція “мирного оновлення” — дуже близька до партії демократичних реформ. До її складу входили представники коміркового земського лібералізму. Від України до оргкомітету партії “мирного оновлення” увійшли Д. Андро, М. Журавський (Волинська губернія), Н. Байдак (Херсонська губернія) та Г. Фірсов (Харківська губернія), пізніше І. Мінх (Херсонська губернія). Крім того, відвідували збори фракції та висловлювали співчуття її програмі ще 14 позапартійних депутатів-селян (половина з них із Волинської губернії). Таким чином, взагалі депутати від України склали третину членів цієї партії та співчуваючих їй.

Досить значну групу в українській депутації (в основному це були селяни (17 чол.), склали ті, хто офіційно не приєднався до жодної з думських фракцій, хоча за цю групу депутатів (уже з початку діяльності Думи) стали вести боротьбу різні фракції (як зазначав депутат від Таврії В. Оболенський, “на цих селян пішло полювання з усіх боків”).

Отже, партійний і фракційний склад депутатів від України характеризується наявністю більшого числа представників радикальних та консервативних партій, ніж в цілому по Думі, що свідчить про більш глибокі соціальні антагонізми в українському суспільстві початку ХХ ст.. Усвідомлення депутатами від України загальних, з’єднуючих завдань призвело до створення самостійної української фракції, проте внаслідок недовгочасного існування Державної Думи першого скликання діяльність цієї фракції не встигла проявитися належною мірою.

Надійшла до редколегії 13.12.99